

Peter Madsen Socialhistorie, tematik og æstetik

Bemærkninger til »Tidens smerte og storbyens atmosfære. Journalisten Herman Bang og hans roman *Stuk*«

Den foranstående analyse af *Stuk* og Herman Bang er et forsøg på at forbinde synsvinkler, som er udviklet i ret forskellig sammenhæng: socialhistorisk analyse på grundlag af Marx' kapital-analyse, Walter Benjamins analyser af Baudelaire, tematisk analyse med baggrund i fransk strukturalisme, litteratursociologiske problemstillinger m.m. Interessen i at forbinde disse forskellige synsvinkler er naturligvis ikke at bidrage til en liberal »metodepluralisme«, men derimod at undersøge nogle muligheder for tekstanalytisk arbejde inden for rammerne af en historisk materialistisk samfundsanalyse.

Det følgende er et forsøg på at gå mere eksplicit ind på disse problemer, altså at diskutere den indbyrdes sammenhæng mellem de forskellige sider af problematikken, som de forskellige synsvinkler fremhæver. Det mere overordnede sigte med disse diskussioner tages op i det afsluttende afsnit om »æstetik«: det er én vigtig kulturpolitisk opgave at gennemanalysere den borgerlige kulturarv på historisk materialistisk grundlag, dvs. i dens historiske sammenhæng, at analysere, hvilken funktion den har og kan have i den aktuelle situation og hvad grundlaget herfor er. En proletarisk kulturel aktivitet vil udvikle sig dårligere, hvis den ikke har med i bevidstheden, hvad det er for en kulturel baggrund, den arbejder på. Og dette gælder endnu mere for socialistisk kulturarbejde i forhold til de såkaldte mellemlag.¹

Historisk analyse

Erfaringerne med de senere års analyse af litterære tekster på baggrund af socialhistorisk analyse har vist dennes nødvendighed, ligesom de har vist, hvordan en række problemer kan stilles anderledes end i den rent immanente analyse. Men hvad vil socialhistorisk analyse overhovedet sige? Interessen for socialhistorien hænger sammen med interessen for marxismen, eller måske snarere: interessen for at komme ud af de borgerligt ideologiske opfattelser af de reelle forhold har ført til såvel interesse for marxistisk teori som interesse for den virkelige historie. Der ligger blot en fare i at tage den marxistiske teori for umiddelbar gengivelse af den virkelige historie. Kritikken af den politiske økonomi, som teoretisk er det væsentligste i Marx' værk, er ikke identisk med konkret historieskrivning, som kan danne grundlag for politiske vurderinger. Marx skrev også sådanne konkrete analyser, f. eks. i *Klassekampene* i

1850

Frankrig og Ludvig Bonapartes 18. Brumaire, samt i en lang række avis- og tidsskrift-artikler. Disse analyser har en ganske anden karakter end de fleste af fremstillingerne i *Kapitalen*. Det samme gælder Lenins analyser, f. eks. i meget kort form den berømte analyse af situationen i Rusland efter februar-revolutionen i »Breve fra det fjerne« fra april 1917.² 1852 1867-

Det som behandles i *Kapitalen*, det er de abstrakt-almene træk ved kapitalismen, sådan som den grundlæggende er, når den er udviklet. De historiske analyser af udviklingen i England (f. eks. kap. 24 i bind I) skal vise dens »klassiske« udvikling, hvorigennem man kan se, hvordan træk, som præger den udviklede kapitalisme, historisk sætter sig igennem. På denne måde kunne kapitalismen ikke udvikle sig sidenhen i andre lande, eftersom netop udviklingen i England havde givet den engelske kapitalisme en dominerende indflydelse via verdensmarkedet. Udviklingen af kapitalismen f. eks. i Tyskland antog da også andre former og var væsentligt senere end i England. Til gengæld betød kapitalismens udvikling i Tyskland og USA ikke mindst, at Englands dominans på verdensmarkedet efterhånden ophørte, efter I. verdenskrig blev USA dominerende. Også den danske udvikling er præget af verdensmarkedssammenhæng, særlig det danske landbrugs stilling er her afgørende.³

Det er altså ikke muligt at gå umiddelbart fra de almene kapitalkategorier til den konkrete historiske analyse, men det betyder ikke, at disse almene kategorier ingen betydning har for den konkrete analyse. Tværtimod: ligegyldigt på hvilken måde kapitalismens udvikling sætter sig igennem, så er det de grundlæggende bestemmelser, som gør sig gældende, blot på særlige måder. Her er netop bankkapitalens rolle i sidste del af det nittende århundrede illustrerende. Det er naturligvis ikke noget tilfælde, at det formentlig vigtigste politisk økonomiske værk efter Marx, nemlig Hilferdings *Finanskapitalen*,⁴ allerede gennem sin titel sætter *pengekapitalen* i centrum. På grund af den relativt udviklede kapitalistiske produktion i England var ret store investeringer nødvendige for at sætte gang i udviklingen i Tyskland, kapitalkoncentrationen i produktionen krævede etablering af former, hvorunder stor kapital kunne stilles til rådighed. Det var da i høj grad bankerne, som spillede denne rolle. Det samme gjaldt udviklingen i Danmark, således som det er antydnet i analysen. En tilsvarende rolle spillede bankerne ikke i den engelske kapitalismes udvikling, hverken i dens tidlige stadier eller i sidste del af det nittende århundrede. Disse specifikke historiske forhold kan ikke på nogen måde »udledes« af den almene kapital-analyse. Men det er netop sådanne specifikke træk, der spiller en væsentlig rolle for de forskellige samfundsgruppers opfattelse og oplevelse af udviklingen. Når man omvendt har konstateret, at bankkapitalen spillede denne rolle, så er det gennem de almene begreber, den nærmere kan analyseres, det er gennem den almene analyse af pengenes forskellige formbestemmelser at bankkapitalens rolle kan analyseres. I dette tilfælde er det naturligvis let nok uden marxistiske begreber at konstatere, at skriver man en veksels ud, så forfalder den en dag. Men hele kreditsystemets indre sammenhæng med de øvrige træk i den samlede

kapitalistiske proces i en given epoke, denne komplekse sammenhæng kan de almene begreber give hjælp til at analysere. I *Stuk*-analysen er kun enkelte træk, som syntes at være af interesse, og end ikke alle dem, der kunne være af interesse, trukket frem, men det ændrer ikke på det principielle, som analysen af bankkapitalens og kredittens rolle i forbindelse med *Stuk* skulle illustrere: den konkrete historiske analyse sker gennem en formidling mellem almene begreber og særlige omstændigheder.

Klasseanalysen

Analysen af bankkapitalen og kreditten viser nogle for perioden fremtrædende træk, men den konkrete socialhistoriske sammenhæng finder man naturligvis ikke frem til ved at forsøge at sætte perioden på en formel. Den samfundsmæssige udviklingsproces rummer mange aspekter og fremtræder forskelligt for medlemmerne af de forskellige klasser. I *Stuk* er der en righoldighed af fremstillinger af sådanne forskellige klassemedlemmers reaktionsformer, hvoraf kun nogle enkelte har været nævnt, som f. eks. kontrasten mellem den gamle Adolfs påholdenhed og den unge Adolfs ødselhed, såvel som fru Adolfs reaktion over for denne ændring. Disse forskellige klassers ændrede forhold og deres reaktioner på ændringer kunne studeres udførligere såvel i den reale historiske proces som i romanen, men det som især har interesseret mig i analysen, det har været kulturarbejderens situation. Herluf Bergs og Bangs egen. For så vidt som Bang måtte sælge sin produktion var han placeret som småborgerlig producent, tilsyneladende fri, men bestandig truet af markedets luner, individuel, men tvunget af den samlede sammenhæng, af publikum. For så vidt som Bang var ansat som journalist, måtte han til stadighed også i denne funktion opfylde publikums forventninger, samtidig med at resultaterne af hans indsats snarere kom Ferslew til gode end ham selv, bortset fra hans løn naturligvis. Jvf. hans bemærkning om, at han var solgt. Men én ting er Bangs daværende klasseplacering, en anden er hans baggrund, den klassesammenhæng han er opvokset i. I artiklen er det stort set kun hans aktuelle placering som forfatter og journalist, der er behandlet, men skal hans reaktioner på kapitalismens udvikling og på de historiske begivenheder (såsom 1864) forklares, så må også hans baggrund inddrages, de klasseplaceringer han har været i berøring med, de miljøer han og hans nærmeste har levet i osv.⁵ Det er problemer af denne art, som Sartre har været optaget af i sine Flaubert-studier (se bl.a. *Eksistentialisme og marxisme*). Men dette fører over til næste emneområde, socialpsykologien. Inden nogle bemærkninger om det, skal det fremhæves, hvordan den historiske udvikling består i omflytninger af samfundsgrupper, opbrydning af ellers faste miljøer, ændring af livssituationer. I forhold til det i mange henseender statiske landboliv har kapitalismen overalt betydet meget omfattende ændringer, men det gælder naturligvis også livet i provinsbyerne og i hovedstæderne. Den konkrete analyse af den historiske udvikling kan vise,

hvordan alle disse ændringer sker, hvordan de forskellige samfundsgruppers situation forandres osv. Men dermed er kun givet en baggrund for de forskellige klassespecifikke reaktioner, disse selv er ikke analyseret.

Socialpsykologien

Hvordan fremtræder de reale samfundsmæssige processer og ændringer for samfundets medlemmer og for medlemmerne af de forskellige klasser? Hvordan indvirker de ændrede livsvilkår på dem og hvordan fortolker de dem? Hvilken indvirkning har de forskellige placeringer i den kapitalistiske samfundsudvikling på ideer, følelser, forestillinger osv? Alle disse spørgsmål og flere til er det, som behandles af den bedre del af socialpsykologien, herunder det som for tiden kaldes socialisationsforskning. Her kan igen spørgsmålet om forholdet mellem den abstrakt-almene analyse og den konkret historiske tages op, eftersom det enkelte samfundsindivid naturligvis grundlæggende påvirkes af de grundlæggende samfundsforhold, samtidig med at den særlige placering giver sig særlige udslag, ligesom den særlige baggrund giver sig særlige udslag. Der er helt afgørende forskel på reaktionen imod f.eks. lønarbejdertilværelsen hos tredjegerationsarbejdere og hos f.eks. tidligere selvstændige erhvervsdrivende, der bliver tvunget ind i lønarbejde. Men begge parter har på forhånd levet i eller er vokset op i en situation, hvor eksistensens opretholdelse var afhængig af penge. Dette i modsætning til en bonde, der driver selvforsynende landbrug eller for den sags skyld en livegen, som får sit underhold direkte gennem en del af sit arbejde, samtidig med at han yder merarbejde til sin herre, alt sammen uden penges mellemkomst. Selve dette abstrakte ved kapitalismen, at der er tale om vareproduktion og at vareudvekslingen formidles gennem penge, selve dette er fundamentalt for mange træk ved oplevelsesformer, tankeformer osv. hos medlemmerne af kapitalistiske samfund. Det er ikke den konkrete brugsværdi af arbejdet, der har interesse for lønarbejderen og det er det tilmed kun indirekte for kapitalisten, for begge parter er det erhvervsfølelsen af de abstrakt-almene penge, der er det dominerende motiv for indgåelsen af en arbejdskontrakt. Dette er elementært, men det er også fundamentalt. Det betyder at det umiddelbare motiv til en overvejende del af livsudfoldelsen for lønarbejderen er bestemt af nødvendigheden af at erhverve sig noget så abstrakt som penge. De umiddelbare behov for konkrete brugsværdier står ikke i direkte forhold til disse brugsværdier, men kan kun opfyldes gennem en arbejdsproces, som ikke har andet at gøre med behovene end at den er et nødvendigt gennemgangsled til erhvervsfølelsen af de penge, for hvilke brugsværdierne til opfyldelsen af de konkrete behov kan erhverves. Det er indlysende, at dette må spille en rolle, og en væsentlig rolle. Men hvilken?

Lige så abstrakte som pengene er i deres blot kvantitative forskellighed, lige så abstrakt tenderer arbejdstiden imod at blive. Tiden er ikke et konkret, stofligt forskelligt bundet forløb, således som tiden f.eks. er det i naturens

årtidsbevægelser, den er abstrakt kvantificerbar, hver arbejdstime er blot en arbejdstime og intet andet. Det kan gå videre endnu: for den håndværksmæssigt arbejdende har tiden en anden karakter også selv om arbejdet er lønarbejde (under den såkaldt *formelle* subsumtion). Det håndværksmæssige arbejde rummer muligheden for opdyrkning af kvalifikation, af øvelse. Den enkelte arbejdsproces adskiller sig fra den foregående igennem større beherskelse. Denne forbundethed med det konkret stoflige i arbejdsprocessen og denne stigende subjektive beherskelse giver et tidsperspektiv, som rummer udvikling i sig, som angiver frem-tid som mulig anderledes tid end nu-tid. Den kapitalistiske underordning af arbejdsprocessen (den såkaldt *reelle* subsumtion) under værdiøgningsprocessen skærper konflikten mellem det fremmedstyrede og det subjektstyrede i arbejdsprocessen helt ind i det tekniske, hvor maskinens bevægelser bliver styrende for menneskets bevægelser.

Den kapitalistiske håndværksmæssige arbejdsproces rummer således baggrund for konfligerende tidsoplevelser i sig. Hertil kommer naturligvis yderligere det tidsperspektiv, som ligger uden for produktionsprocessen, ikke mindst det som ligger i den individuelle udviklingsgang, men også det som ligger i klassekampen. For den enkelte lønarbejder er så at sige den private personlige fremtid et område for mulig udvikling, for en alternativ tidsdimension, som kan sættes ind imod den abstrakte tid i arbejdsprocessen. Men omvendt er også arbejdsprocessens abstrakte tid en trussel imod den individuelle udviklings kvalitativt forskellig tidsmulighed. Vinder den abstrakte tid overhånd, eller forfalder det private perspektiv til at blive domineret af blot ophobning af forbrugsgoder, altså også til en art abstrakt kvantificerende fremtidsperspektiv, så er der også stor risiko for, at klassekampsperspektivet mister det kvalitativt forskelliges dimension, strejkens dimension, socialismens perspektiv, og bliver et rent spørgsmål om sådanne forhold som lønnens *størrelse*, altså også her et spørgsmål om kvantitativ abstraktion. Alle disse betragtninger går ikke ud på, at sådan er det, at de objektive sammenhæng med nødvendighed bemægtiger sig subjekterne helt ned i deres tidsoplevelse. Pointen er, at lønarbejdet og særlig den ukvalificerede arbejdsproces rummer træk, som kan *modarbejde* det kvalitative tidsperspektiv i arbejdet, i privatlivet og i klassekampen. Dette skulle være ét eksempel på, hvordan den abstrakt-almene kapitalanalyse rummer træk, som kan føres frem til forhold, som vedrører oplevelsesformer, og hvordan disse oplevelsesformer også rummer en politisk dimension.⁶

I Stuk-analysen er det et lignende perspektiv, som er søgt fremhævet, nemlig *kreditens tid, vekselsens tid (således som det tager sig ud for den mindre skyldner), tiden ikke som abstrakt kvantificerbar uendelighed, men som afgrund, som trussel. Et forhold som umiddelbart fører til angst for fremtiden, til et ønske om at kunne standse tiden. Den forbindelse med brugsværdierne, som pengene trods alt har som cirkulationsmiddel, for så vidt som der er tale om samtidig afhændelse af penge og erhvervelse af en vare, som modsvarer et behov (når der er tale om køb til konsum), denne forbindelse er helt afskåret, når der er tale om nødvendigheden af at skaffe penge til at betale forfaldne*

veksler. Her bliver pengeerhvervelsen et krav i sig selv, løsrevet fra de brugsværdier, som oprindeligt er erhvervet for pengene, eller som måske ingen gang er det, hvis det, som skal betales er renter. Omvendt er fortjenesten på pengeforretningen helt løsrevet fra enhver arbejdsproces, kun afhængig af pengeverdens bevægelser. Her er pengenes abstraktion fuldstændt.

Hvordan så end sammenhængen er, så kan igennem hele *Stuk* konstateres denne angst for fremtiden, denne fiksering til det flygtige nu, dette ønske om at sætte tiden i stå. Den konkrete baggrund for de forskellige eksempler på dette er det vanskeligt at udrede, nogle elementer er forsøgt draget frem i analysen, men det væsentlige her er selve fænomenet, selve dette, at den specifikke oplevelsesform kan registreres i bogen, og at den kan bringes i forbindelse med en række træk i vare- og pengeverdenen, ligesom bogen i øvrigt som fremhævet også rummer en beskrivelse af indvirkningen af den abstrakte arbejdstid og værdiøgningsprocessens krav på det skabende arbejde: konflikten mellem journalisterens intentioner og trykmaskinens krav, såvel som aftagernes krav i forhold til forfatterens intentioner. Hoff er eksemplet på en forfatter, der har indrettet sig på dette.

I sine analyser af Baudelaire har Benjamin registreret en række lignende træk, som han sætter i forbindelse med Baudelaires placering som en art »proletariseret« forfatter.⁷ Litteraturens bliven til vare er en vigtig side af baggrunden. Her viser sig altså en meningsfuld sammenknytning af litteratursociologiske problemstillinger i snævrere forstand med de socialpsykologiske, ligesom det bliver klart, hvordan de litteratursociologiske problemstillinger hører hjemme i sammenhæng med de klasseanalytiske og socialhistoriske. En videre analyse kunne undersøge, hvordan Bangs publikum er dannet, og hvordan forholdet kan være mellem Bangs oplevelsesformer og dette publikums.⁸

Tematisk analyse

Men her rejser sig et problem, som er antydnet i det foregående: hvilket forhold er der mellem de forskellige eksempler på den angivne tidsoplevelse? Grundlæggende er det, at forskellige områder opviser samme struktur, således som det er resumeret i artiklens næstsidste afsnit. Analysen angiver, at kreditformen er en væsentlig baggrund. Det er uden tvivl også rigtigt, uanset ad hvilke veje dette er nået til Bangs bevidsthed, igennem Balzac-læsning, igennem avislæsning om bygge-krak, igennem læsning af samtidens romaner om disse ting eller hvordan. Der er ingen tvivl om, at det har præget »tiden«. Der er heller ingen tvivl om, at »termins-oplevelsen« har været en del af Bangs oplevelsesform i forskellige henseender (turneer, gæld, aflevering af artikler osv.). Men flygtigheden i gadernes vrimmel kan naturligvis ikke umiddelbart udledes af kredit-formen. Det er da heller ikke det, der er påstanden i analysen. Derimod er storbylivets forskellige aspekter et komplekst resultat af storbyens udvikling, som igen er et resultat af den samme kapitalistiske udvikling, som

havde kreditsystemet som forudsætning. Alt dette er et spørgsmål om, hvorfra Bang havde oplevelserne og forestillingerne, men dertil kommer to ting. Dels den faktiske tematiske sammenhæng i bogen, dels hans publikums oplevelsesformer. Det sidste først: som levende i den samme storby har en stor del af Bangs publikum uden tvivl haft ligedannede oplevelser, men de kan have haft dem af forskellige grunde og i stærkere eller svagere grad. Dette hindrer blot ikke, at *Bangs tematiske strukturering kan have bidraget til en organisering af dette publikums erfaringer.* Men på hvilken måde?

Det er her den tematiske strukturering kommer ind i billedet, som angivet i artiklens næstsidste afsnit. Denne tematiske strukturering peger nemlig ikke i sig selv imod en socialhistorisk tolkning af problemstillingerne og oplevelsesformerne, den peger tværtimod i mange henseender *bort fra denne baggrund og ind i - som nævnt - dels psykologiske, dels nationalhistoriske tolkningsmønstre.* Og hvor har Bang så disse mere overordnede og samlede organiseringer fra? Dette spørgsmål er lidt andet end spørgsmålet om, hvorfra han har de konkrete oplevelsesformer, som netop er omtalt. Oplevelsen af storbyen har sin nærliggende baggrund i storbyen, oplevelsen af pengene og tiden har sin baggrund i disse forhold osv. Men de klart falske *tolkninger* af disse problemer og oplevelser er netop ikke umiddelbart givne eller nærliggende udtryk for den givne situation. I analysen går jeg ikke ind på en besvarelse af dette spørgsmål, hvilket bl.a. hænger sammen med, at jeg ikke - som understreget ovenfor - går ind i en analyse af Bangs fortid i større omfang.⁹ Netop de falske tolkningsformer (de realhistorisk set falske tolkninger) må søge deres begrundelse bl.a. i Bangs egne forhold. Det kan jeg ikke komme yderligere ind på. Hvad der derimod kan diskuteres er mere *almene grunde* til sådanne tolkninger. Det er ikke nærliggende for en småborgerligt placeret forfatter og journalist at reflektere i klassekategorier, end ikke spontant, selv om journaliststillingen giver anledning til registreringer af og selv om der reelt registreres en række klasse-mæssige forhold. Det er derimod nærliggende at reflektere i *individkategorier, i individuel psykologiske kategorier og på den baggrund søge fællesskab i en fælles psykologisk problematik eller i »tidens« psykologiske problematik.* Det var ligeledes nærliggende på baggrund af 1864 at se Danmark i et *nationalhistorisk* perspektiv, specielt når man ikke havde direkte kontakt med *de kapitalistiske kredse*, for hvilke 1864 ikke var noget problem. Provinsens embedsstand, hvorfra Bang kom, havde *næppe* samme perspektiv på nationen som handelskapitalen.¹⁰ Hvordan end en forklaring på Bangs tolkningsmønstre kan findes, og hvordan end forholdet er mellem det individuelle og det klassespecifikke i denne sammenhæng, så er det principielt vigtige her dette: *Gennem analysen er der i teksten udskildt så at sige to lag, dels et lag, som gengiver den samfundsmæssige realitets overflade med en vis realisme, som registrerer en række fænomener osv. og dels et lag, som styrer denne registrering ind i tematiske struktureringer, som henter deres begrundelse i tolkningsmønstre, der er klart falske i forhold til den realitet, som trods alt gengives. Teksten er gengivende og tolkende på én gang, den er for så vidt både gengivende og forvrængende, men begge sider af sagen har sit*

grundlag i den realsammenhæng, hvori teksten er blevet til. *Begge dele gengiver for så vidt realiteten, således som den træder frem for Bang.* På denne baggrund kan det angives, hvad den tematiske analyse drejer sig om. Den drejer sig så at sige om systematikken i styringerne, som *»lægges ned over«* det virkelighedsstof, som indoptages i tekstens fremstilling. De tematiske strukturer tilsører og rører på samme tid, ligesom strukturerne i drømmen gør det. På den ene side tilsører de den reelle sammenhæng mellem de registrerede fænomener og sætter dem i stedet ind i en tematisk sammenhæng (ekstase-kastration, fyrværkeri-galgenskelet, fortjeneste-fordring), på den anden side peger selve denne strukturering på styringens baggrund. Sammenligningen med drømmen har antagelig mere på sig end den blotte analogi, tekstproduktionen synes at have træk tilfælles med drømmearbejdet og samme kilder, ligesom censurans rolle i drømmearbejdet næppe heller er fraværende i tekstproduktionen. En anvendelse af psykoanalysen i tekstanalysen vil antagelig kunne gribe til i denne sammenhæng. Den tydelige tematisering af kastration i bogen kan ikke tolkes som blot og bar metafor for vekselens forfald eller som udtryk for en deraf flydende angst, lige så lidt som de til kreditsystemet og pengene knyttede oplevelsesformer kan fortolkes som blotte metaforer for kastrationsangst. Begge dele er virksomme, men hvordan den indre sammenhæng er, det vil det kræve nærmere analyse at finde frem til - såvel når det gælder tekstanalysen, som når det gælder den socialpsykologiske analyse og psykoanalysen overhovedet. Blot forekommer det meget nærliggende at undersøge disse sammenhæng, at benytte sådanne tekster som Bangs som materiale og at benytte psykoanalysens indsigter i tekstanalysen. Og endelig et perspektiv til: de her anførte betragtninger peger i retning af spørgsmålet om psykoanalytiske kategoriers og de af psykoanalysen analyserede fænomeners historiske bundethed.¹¹

Æstetik og historie

Den tematiske analyse og dens forbindelse med psykoanalyse kan føres videre til endnu et problemfelt, nemlig det som kunne omridses med betegnelsen »æstetik«.¹² Hvad den tematiske analyse sigter efter, det er forhold som fra andre udgangspunkter kunne anskues som æstetiske fænomener. Ligesom drømmen har sine psykiske funktioner - og kan være en kilde til indsigt i disse - således også med dagdrømmen og fantasilivet. Forestillingsmønstrene, som er analyseret i artiken og diskuteret principielt ovenfor, har ganske klart en styrende funktion ikke blot for Bangs fantasi, men også for læsernes, i det omfang disse mønstre kan organisere nogle erfaringer, erindringer osv. hos læserne. Forudsætningen for at dette sker er en eller anden form for oplevelsesfællesskab. Og her træder den historiske bundethed ind igen, ligesom hele diskussionen om tidsoplevelsesformerne kan belyse sagen. Angiver et litterært værk f.eks. et tidsperspektiv, som ikke er abstrakt kvantificerende, men udviklingsorienteret, og har læseren ellers overvejende

været under påvirkning, der har understøttet en abstrakt kvantificerede tidsoplevelse, så er der mulighed for at læsningen kan bringe en orden i de ellers uorganiserede erfaringer, som ikke kunne bringes ind under den abstrakte tids mønster (mønsterløshed, snarere). En sådan organisering af erfaringer vil givetvis ofte opleves som noget, der benævnes »æstetisk«. Er det mere grundlæggende erfaringer, der er på tale, så vil læsningens styring af forestillinger og fantasi kunne gribe ind i læserens fremtidige muligheder for organisering af disse erfaringer. *Sådanne indvirkninger kan være dårlige og gode* alt efter forholdet mellem værket og læseren, som oftest vil der vel være tale om på en gang etablering af fikseringer (i almindelig forstand, i hvilken forstand der i teknisk psykoanalytisk mening kan være tale om fikseringer er i øvrigt et væsentligt spørgsmål) og åbning af muligheder for videre arbejde med forestillingerne og erfaringerne. I det omfang den antydede sammenhæng mellem historisk, social, klassemæssigt osv. frembragte oplevelsesformer på den ene side og æstetikken og fantasien på den anden side kan bringes i stand, så er der her muligheder for en *social-historisk* begrundet æstetik. Et sådant projekt har ikke blot interesse i forbindelse med litterær analyse, men langt bredere. Der foreligger da også en række bestræbelser i denne retning.¹³

Ideologi bestemmes ofte som tankeformer, altså som principielt begrebsmæssigt formulerbare forestillinger i modsætning til blotte anskuelser i bred forstand. Den i det foregående skitserede tankegang forholder sig til et bredere begreb om ideologiske funktioner, som indbefatter den begrebsorienterede ideologioptagelse, men kan vise, hvordan disse bevidsthedsformer reproduces igennem sprogligt formidlede anskuelige (tematiske) struktureringer. Selve dette, at der er tale om sproglig formidling, rummer en problematik for sig, som jeg ikke her vil komme ind på (også i denne forbindelse vil et psykoanalytisk perspektiv være vigtigt). Det er vigtigt at fastholde, at funktionen af de fænomener, som her sammenfattes med betegnelsen »æstetiske« ikke blot kan være negativt fikserende, men også kan være åbnende for videre bearbejdning af erfaringer, oplevelser, forestillinger osv. Ligesom det er vigtigt at fastholde, at selve udgangspunktet i analysen af *Stuk* har begrænset perspektivet til *tematiske* struktureringer: narrative forløb er derved ikke taget op.

Hensigten med disse bemærkninger har været at angive en sammenhæng mellem en række bestræbelser, som nok har været sammenknyttet i faktiske analyser¹⁴, men som der ikke rigtig (i *Poetik*) har været skrevet noget *principielt* om for så vidt angår deres indbyrdes forhold.¹⁵ Hvis tematisk analyse reduceres til en registrering af tematiske strukturer uden hverken analyse af disses baggrund eller analyse af, hvordan den analyserede tekst forarbejder reelt virkelighedsstof, så bliver der tale om en art systematiseret gengivelse af nogle aspekter ved teksten, men ikke mere. Hvis ideologianalysen ikke kommer frem til andet end en konstatering af bestemte tankeformers styrende rolle i teksten uden at vise, hvordan disse tankeformer kan sætte sig igennem i *læsningen*, så savnes forklaringen på fascinationen af teksten. Hvis socialpsykologien ikke bliver sat i sammenhæng med den specifikke historiske og sociale si-

tuation, så bliver den let et bidrag til borgerlig ideologi i stedet for til videre erkendelse. Hvis analysen af virkelighedsstoffet i teksten kun tager sig af, om det er korrekt gengivet eller ikke, så går analysen fejl af tekstens funktion for læserne. Osv. De forskellige aspekter af sagen, som er nævnt her, har alle interesse i sig selv, men vigtigt er det at arbejde på at de forskellige sager knyttes sammen, såvel i praksis som i det teoretiske arbejde.

Hvilken interesse sådanne analyser og sådanne teorier kan have, det skulle det ikke være nødvendigt at fremstille udførligt. Indsigt i under hvilke former forarbejdning af erfaringer sker, på hvilken måde æstetiske fænomener kan spille styrende og/eller udviklende ind i denne proces, analysen af de ideologiske formers reproduktion i æstetiske sammenhæng, analysen af hvordan de reale samfundsmæssige omstændigheder griber ind i fundamentale oplevelsesformer, analysen af disse oplevelsesformers betydning for politisk perspektivering, alle disse problemstillinger er af væsentlig betydning for personlig udvikling, kulturkamp og politisk kamp. Ikke sådan at forstå at disse forhold ikke kan udvikle sig uden teori og analyse, men sådan at forstå at udviklingsmulighederne kan blive bedre gennem sådant arbejde. Det er ingen fordel, hvis det borgerlige samfunds oplevelsesformer uhindret kan reproducere sig, det er ingen fordel at lade den borgerlige kulturarvs organiseringsformer være eneste mulighed for æstetiske oplevelser ud over hvad det daglige miljø tilbyder.

Note:

1. Om den kulturpolitiske problematik: NSU-Symposium: *Kulturpolitik og kulturkamp* (= *Poetik* 23, 1975) og *Dramaturgi teori og praksis* 3 (1974).
2. Lenin: *Udvalgte værker* bd. 6 s. 219-32. Det var Althusser's pointe med artiklerne i *For Marx* at gøre op med dels den humanistiske marxismes fablen om »fremmedgørelsen i almindelighed, dels den traditionelle partimarxismes dogmatiske gentagelse af klassiske fraser. Dette opgrø søgte han at gennemføre igennem en fastholden af netop kompleksiteten i Lenins analyser og igennem fastholden af det sigte, som lå i Maos tale om modsætningernes forskellige art. Hvad der ikke lykkedes for Althusser, det var en adækvat tilegnelse af *Kapitalens* analyser, som ligger på et andet plan end den konkrete analyse.
3. Om Danmark i slutningen af det 19. århundrede, se i denne forbindelse Grodals artikel: »Nattevagt« og den socialhistoriske analyse (i *Poetik* 21, 1974); se desuden Pittelkow: *Rationalitet og erfaring*, duplikat, trykt i uddrag i *Kontext* 2-3 (1973) og samme: Nogle kommentarer til Preben Kaarsholms artikel (i *Poetik* 22), samt Grodal: Hierarki, ægteskab og social forandring i Shakespeare's »Som man behager«, »Stormen« og »Perikles« (i *Poetik* 22). I alle disse skrifter diskuteres den socialhistoriske analyse i forhold til litterære og ideologiske emner.
4. *Das Finanzkapital* 1-2, EVA 1973.
5. Alle disse spørgsmål behandler Grodal i en længere analyse af *Stuk*, som er skrevet samtidig med min egen. Den skulle udkomme i efteråret 1975 i en samling af romananalyser.
6. Sådanne problemer diskuteres af Negt og Kluge i *Offentlighed og erfaring* (GMT 1974) s. 20-22, af Krahl i *Konstitution und Klassekampf* (1971) fl.st. og især Krovova i artiklen »Die Verinnerlichung der Normen abstrakter Arbeit und das Schicksal der Sinnlichkeit.« i Brüchner m.fl.: *Das Unvermögen der Realität* (1974), en meget inspirerende artikel. Se også til spørgsmålet om sociale forandrings betydning første del af Brüchner og Rickes artikel i samme bog, som trykkes på dansk i *Poetik* 25.
7. Benjamin: *Charles Baudelaire. Ein Lyriker im Zeitalter des Hochkapitalismus* (billigudgave 1974), se herom min *Semiotik og dialektik* (1971), et afsnit af Benjamins analyse er trykt i

1965

- Søndergaard Andersen (udg.): *Marxistisk litteraturanalyse* (1974), og i Aspelin (udg.): *Marxistiska litteraturanalyser* (Stockholm 1970), endelig er den omarbejdede version trykt i Benjamin: *Kulturindustri* (1973), hvori også skitsen til Benjamins Paris-projekt.
8. Jvf. Arne Melbergs artikel i dette nummer af *Poetik*, desuden Habermas: *Borgerlig offentlighed* (1971) og Hauser: *The Social History of Art*, f.eks. bind 3, kap. 2 (The new reading public), samt Pittelkow i *Rationalitet og erfaring* (se note 3). Endelig Peer E. Sørensen: *Elementær litteratursociologi* (1973), (jvf. anmeldelsen i dette nr. af *Poetik*).
9. Der er her igen grund til at henvise til Grodals udførlige analyse af *Stuk* (se note 5).
10. Også denne problematik behandler Grodal, dels i sin *Stuk*-analyse, dels i artiklen om *Nattevagt* (se note 3).
11. Teoretisk om tematisk analyse, se Grodal og Madsen: *Tekststrukturer*, i bogen af samme navn (Borgen 1974).
12. Se hertil de nævnte artikler af Krovoza og Brüchner/Ricke, samt Gorsens artikel i samme bog (se note 6).
13. Benjamin, som nævnt, men også f.eks. Kracauer og Adorno, i dansk sammenhæng er nogle af kapitlerne i Møller m.fl.: *Udsigten fra det kvindelige univers* (1972) gode eksempler.
14. Som f.eks. ikke mindst Grodals, se analyser af Holberg, Andersen og Pontoppidan i *Tekstanalyser* (udg. Holmgaard 1971 og 1973), af Shakespeare i *Poetik* 21 (se note 3) og af Martin A. Hansen (*Poetik* 17, optrykkes i den nævnte (note 5) samling af romananalyser). På et område, der rækker ud over den borgerlige litteratur, er Anker Gemzøes analyse af *Pelle Erobreren* eksemplarisk (Vinten 1975).
15. Ralf Pittelkows førnævnte afhandling *Rationalitet og erfaring* er et forsøg på at bringe en reflekteret og historisk-analytisk sammenhæng mellem de forskellige aspekter ved ideologi- og tekstanalyse, desværre er kun de nævnte uddrag i Kontext (se note 3) tilgængelige indtil videre, men uddragene dér indledes med en oversigt over hele afhandlingen.

December 1974

Arne Melberg Introduktion til århundredeskiftet og tierne.

Den følgende artikel er oprindelig skrevet til svensk brug og først trykt i *Ord & Bild*. Den forudsætter den type elementær kulturarv, som den dannede svensker får gennem litteraturundervisningen i skolen, og den type litteraturforståelse, som vedligeholdes af gængs forskning og kritik. I en meget kort sammenfatning ser dette historiebillede således ud: efter firsernes radikalisme (Strindberg) følger halvfemsernes livsglæde og aristokratiske nationalisme (Heidenstam, Levertin), tæt efterfulgt af århundredeskiftets pessimistiske flører (Hjalmar Söderberg). Siden da kommer tiernes borgerlige realisme, hvor man atter er blevet optimistisk og desuden skildrer virkeligheden (Sigfrid Siwert, Ludvig Nordström, Marika Stiernstedt og, med forbehold, Hjalmar bergman). Samtidig dukker der forfattere op med en usædvanlig baggrund, som beskriver et »nyt« område af virkeligheden (Martin Koch, Hedenvind-Eriksson). Fra begyndelsen af tyverne bliver de kaldt proletarforfattere og finder sammen med de borgerlige realister i en religiøst farvet idyldigtning. Proletarlitteraturens gennembrud står dog uafgjort hen til tredivernes bølge af selvbiografier.

Det er mit sigte at rekonstruere denne litteraturforståelse - eller mangel på forståelse - og at give de sædvanlige navne og termer et indhold inden for en materialistisk historieskrivning. Til dette formål anvender jeg en terminologi, som er velkendt for *Poetik*s læsere. Men den er ikke velkendt for svenske læsere, lige så lidt som den svenske historie er det; derfor min introducerende og skematiske anvendelse. For meningen er, at artiklen skal fungere *introducerende*, den skal kunne føre ind i et kritisk studie af den svenske litteraturs historie og hermed en kritisk forståelse af det borgerlige samfunds bevidsthed om sig selv.

Borgerskabet er virkelig blevet dårligt behandlet i litteraturen. Forfatterens bevidste stillingtagen har pendlet mellem foragt, ironi og afstandtagen - selv om deres ubevidste standpunkter har været mere positive. Kapitalen har måttet savne kampdigte, merværditilegnelsen højstemt tilbedelse, borgerskabet ejer hverken epos eller historieskrivning. Frem til 1910'erne mødte den en blandet kritik, mest i form af aristokratisk foragt og en konservativ frygt for det gamle samfunds opløsning; og efter 1910'erne har den mødt ligegyldighed parret med en voksende radikal forbitrelse. Det smalle vandskel mellem disse strømme kaldes tiernes borgerlige realisme. Disse tiere ser jeg som en slags fuldbyrdelse af århundredelange ansatser, og samtidig som en forvandlingstid, hvor nye vilkår tager form. Det er på én gang en fuldbyrdelse og en begyndelse, et åndedrag i historien - ikke blot den litterære. I denne artikel vil jeg søge at vise hvorledes borgerskabet dengang endelig vandt en litteratur og det på nogle vilkår, som endnu besidder en vis gyldighed.